

KS. MICHAŁ KLEMENTOWICZ

PERFORMATYWNA FUNKCJA JĘZYKA HOMILII

THE PERFORMATIVE FUNCTION OF THE HOMILY LANGUAGE

A b s t r a c t. The speech act theory has been developing since the beginning of the XX century. In its scope English philosopher of a language John L. Austin presented the theory where he emphasized the presence of performative function of language. What is meant here is an utterance in which particular sentences are not only a description of action. Using the expressions sets out a creation of a particular reality. In the religious language which we use during preaching homily performative function of language may also occur. The pragmatic analysis of language of the homily demonstrates that performative function of language may occur in homilies in two cases. First one it comes from the pragmatic analysis of expressions of religious language. The second it may be associate with a function that we can call the mystagogical function of homily.

Key words: the performative function of language, homily, religious language, mystagogy.

WSTĘP

Głoszenie słowa Bożego jest nieustanną troską Kościoła, dlatego Magisterium wiele miejsca poświęca przepowiadaniu zarówno w wymiarze materialnym (a więc odnoszącym się do tego, co powinno być treścią przepowiadania), jak również formalnym (stanowiącym o tym, jak poprawnie głosić). Dla refleksji homiletycznej ważną inspiracją była w ostatnim czasie adhortacja apostolska papieża Franciszka *Evangelii gaudium* (2013 r.), a także Dyrektorium homiletyczne, wydane w roku 2014 przez Kongregację ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów. W dokumentach zawarta jest troska o to, aby posoborowa liturgia (a w niej – głoszona homilia) była misterium spotkania z Bogiem, w którym człowiek otrzymuje nieustanną wskazówkę do zrozumienia swego życia w świetle Ewangelii.

Ks. dr MICHAŁ KLEMENTOWICZ – asystent Katedry Homiletyki w Instytucie Liturgiki i Homiletyki, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II; adres do korespondencji: Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin; e-mail: hindenburg@wp.pl

Niniejszy artykuł stanowi element w refleksji nad przepowiadaniem słowa Bożego w Kościele. Będzie on dotyczył funkcji performatywnej w odniesieniu do posługi głoszenia słowa Bożego. Interesować mnie będzie to, czy funkcja performatywna występuje w homilii oraz w jakich obszarach można mówić o performatywnym wymiarze głoszonego słowa Bożego. Artykuł ma następującą strukturę. Po pierwsze – określe, na czym polega funkcja performatywna aktów mowy. Po drugie – postaram się doprecyzować, czy w ramach wyrażen, jakimi posługują się głoszący słowo Boże, pojawia się funkcja performatywna. Po trzecie zaś – zwrócę uwagę na zależność między funkcją performatywną a tzw. funkcją mistagogiczną jako elementem nieodzownym dla homilii.

AKTY PERFORMATYWNE W JĘZYKU

Rozwój badań skoncentrowanych w XX wieku na tzw. teorii aktów mowy dał początek ożywionemu dyskursowi na temat natury aktów mowy, ich cech charakterystycznych, części składowych czy też ich podziału. Zarys teorii performatywnych aktów mowy przedstawił John L. Austin – jeden z filozofów języka należących do oksfordzkiej szkoły analitycznej. Całość swojej koncepcji dotyczącej performatywów, w tym również performatywnej funkcji języka, przedstawił Austin w książce pt. *Jak działać słowami*².

Wyjściowym elementem w analizie funkcji performatywnej aktów mowy jest angielski termin *perform*. Jest to czasownik, który występuje z rzeczownikiem oznaczającym czynność. Sam czasownik ma wiele znaczeń³. *Oxford English Dictionary* używa w odniesieniu do terminu *perform* synonimicznego sformułowania *to bring about effect*, co można przetłumaczyć jako „powodować przyczynę, dzieło, rację, działanie”⁴.

Austin wyróżnił trzy aspekty składające się na akt mowy. Są to: czynność lokucyjna, czynność illokucyjna oraz czynność perlokucyjna. Czynność lokucyjna dotyczy tworzenia za pomocą kodu językowego określonego wyra-

² Zob. J.L. AUSTIN. *Jak działać słowami*. W: *Mówienie i poznawanie. Rozprawy i wykłady filozoficzne*. Tł. B. CHWEDENČZUK. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 1993 s. 543-713.

³ W tłumaczeniu można znaleźć następujące wyjaśnienia: „występować”, „wykonywać”, „spełniać”. Zob. *Perform*. W: *Nowy Słownik Fundacji Kościuszkowskiej. Angielsko-Polski*. Red. nacz. J. FISIĄK. Red. tomu A. ADAMSKA-SALACIAK. Warszawa: The Kosciuszko Foundation, Inc. 2003 s. 1082.

⁴ Zob. *Perform*. W: *The Oxford English Dictionary*. Second Edition. Volume XI: *Ow-Poisant*. Prepared by J.A. SIMPSON, E.S.C. WEINER. Oxford: Clarendon Press 1989 s. 543-544.

żenia, bez uwzględnienia sytuacji oraz uczestników aktu mowy. Czynność illokucyjna określa intencję, z jaką wypowiada się nadawca, oraz skutek, jaki chce osiągnąć poprzez wypowiedzenie określonych słów. Natomiast czynność perlokucyjna dotyczy rezultatów wypowiedzenia – zarówno tych osiągniętych celowo, jak i ich efektów ubocznych⁵. Chodzi tutaj o konkretny skutek spowodowany przez dany akt komunikacyjny⁶. Wspomniane czynności składające się na akt mowy są konieczne przy zaistnieniu funkcji performatywnej.

W prowadzonych przez siebie badaniach Austin podał przykłady zdań, których wypowiedzenie nie jest wyłącznie opisem mówiącym, że coś się robi, nie jest także jakimś stwierdzeniem. Wspomniana wypowiedź jest po prostu robieniem, dokonaniem czegoś⁷. Dotyczy to chociażby zdania „Nadaję temu statkowi imię Elżbieta II” lub zapisu, który można znaleźć w testamencie: „Mój zegarek zapisuję mojemu bratu”. Tego typu zdania Austin nazywa „zdaniami performatywnymi” lub określa je mianem „wypowiedzi performatywnej” twierdząc, że chodzi o terminy, których wypowiedzenie jest wykonaniem jakiejś czynności⁸. Zdaniem filozofa terminem, który pozostaje najbardziej adekwatny w odniesieniu do wyrażen performatywnych, jest „wyrażenie dokonawcze”⁹. W swojej koncepcji Austin wskazał także te czasowniki, które jego zdaniem można uznać za orzeczenia o wyrażnie performatywnym charakterze. Są to m.in. takie słowa, jak: „Przepraszam”, „Ganię”, „Potępiam”, „Witam Cię” czy „Poświadczam”¹⁰.

W swojej koncepcji Austin wymienił również określone warunki, które mogą decydować o udanych aktach performatywnych związanych z sytuacją, w której dzięki konkretnemu działaniu językowemu, przy respektowaniu czynności lokucyjnej, illokucyjnej oraz perlokucyjnej, zaczyna istnieć nowa rzeczywistość, np. rzeczywistość społeczna¹¹. Można zwrócić uwagę, że akty

⁵ Por. J.L. AUSTIN. *Jak działać słowami* s. 640-653.

⁶ Por. J. HERBUT. *Wypowiedzi twórcze języka religijnego w świetle teorii aktów mowy*. W: J. HERBUT. *Artykuły i szkice. Z metodologii i teorii metafizyki, filozoficznej analizy języka religii oraz etyki i metaetyki*. Opole: Wydawnictwo Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego (1978) 2008 s. 318-319.

⁷ Por. J.L. AUSTIN. *Jak działać słowami* s. 554-555.

⁸ Tamże s. 555.

⁹ Tamże s. 556.

¹⁰ Tamże s. 631-639.

¹¹ „Musi istnieć uznana procedura konwencjonalna, posiadająca pewien konwencjonalny skutek; procedura ta musi obejmować wypowiedzanie pewnych słów przez pewne osoby w pewnych okolicznościach, przy czym: poszczególne osoby i okoliczności w danym przypadku muszą być odpowiednie dla powołania konkretnej procedury, jaka została powołana. Wszyscy uczestnicy

mowy w ramach funkcji performatywnej nie podlegają kwalifikacji jako „prawdziwe” lub „fałszywe”. Poddaje się je jedynie kwalifikacji „skuteczne” i „nieskuteczne”, co uzależnia się od kontekstu sytuacyjnego¹².

Koncepcja badań nad performatywnymi aktami mowy nie dotyczy tylko filozofii analitycznej. Także językoznawcy podejmują próbę formalnego opisanego warunków, które pełnią rolę performatywnych aktów mowy¹³. Opis tych ostatnich, w którym bada się zależności pomiędzy wypowiedziami a istniejącą rzeczywistością, a więc tą, która zaczyna istnieć, może mieć znaczenie również dla homiletyki.

JĘZYK HOMILII

Wygłaszana w czasie liturgii homilia jest istotnym elementem liturgii. Pozwalam sobie nazwać go „istotnym”, ponieważ jest on, oprócz wprowadzenia do liturgii i rozesłania, miejscem, w którym prowadzący ma dużą możliwość korzystania z wyrażań, o których użyciu decyduje on sam. Stąd może powstać pytanie o funkcję performatywną w języku homilii, a więc w formułowanych w homilii aktach mowy.

Przejsie do analizy języka homilii w aspekcie jego funkcji performatywnej domaga się jednak najpierw określenia, czym jest w ogóle język homilii. Pomijam tutaj całe dziedzictwo teologiczne rozumienia tego, czym jest język przepowiadania. Przyjmuję natomiast, że w czasie homilii duchowny posługuje się językiem religijnym, który jest jednym z rodzajów języka naturalnego. Wyodrębnianie języka religijnego ma swoisty sens¹⁴, wiąże się on

muszą przeprowadzać daną procedurę zarówno poprawnie, jak też w zupełności. Kiedy, co zdarza się często, dana procedura jest przeznaczona do użytku dla osób, mających pewne myśli i uczucia lub do wszczynania, jako następstwa, pewnego postępowania jakiegoś uczestnika, wtedy osoba uczestnicząca, a więc powołująca daną procedurę, musi faktycznie mieć owe myśli i żywić te uczucia, a intencją uczestników musi być postępowanie w dany sposób, a ponadto rzeczywiście muszą w następstwie postępować w ten sposób”. J.L. AUSTIN. *Jak działać słowami* s. 563-564.

¹² Por. J. HERBUT. *Wypowiedzi twórcze języka religijnego w świetle teorii aktów mowy* s. 318-319.

¹³ „Do formalnych językowych wykładników wypowiedzi o charakterze performatywnym należą: odpowiedni czasownik (tzw. czasownik performatywny, występujący w 1. osobie liczby pojedynczej (rzadziej w 1. osobie liczby mnogiej lub w formie bezosobowej) oraz wskazówka odsyłająca do samego aktu mowy (np. niniejszym, tym samym, tymi słowy)”. D. ZDUNKIEWICZ. *Akty mowy*. W: *Współczesny język polski*. Red. J. BARTMIŃSKI. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej 2010 s. 270.

¹⁴ Próbuując doprecyzować znaczenie tego, czym jest język używany w homiliach (czy jest to język religijny), mam świadomość, że wśród badaczy nie ma tutaj zgodności. Niektórzy z języko-

bowiem z istotnym składnikiem religijnych aktów i zachowań. Chodzi o to, że religijne zachowania ludzi dają się wyodrębnić spośród innych elementów¹⁵. W ramach wyselekcjonowania języka religijnego jako jednego z rodzajów języka naturalnego przyjmuję, że język religijny można rozumieć w dwóch znaczeniach – węższym i szerszym.

Po pierwsze: przyjmuję koncepcję, iż o istnieniu języka religijnego decyduje charakter wypowiedzi, które posiadają subiektywne zaangażowanie i intencjonalne skierowanie do sfery nadprzyrodzonej¹⁶. Tego typu sformułowania występują w tekstach rytualnych, modlitwach, księgach liturgicznych, katechezach czy w dokumentach Kościoła. Obecne są również w homiliach i kazaniach¹⁷. W tym przypadku można mówić o języku religijnym w znaczeniu węższym. Po drugie: przytoczone rozumienie należy odróżnić od użycia języka religijnego, a więc tego w znaczeniu szerszym. Do użycia wyrażenia języka religijnego w znaczeniu szerszym zaliczyć można te zwroty, które występują w kontekście religijnym, to znaczy w tekstach związanych z religią. Dotyczyć mogą one chociażby historii, socjologii czy psychologii religii. W odróżnieniu od języka religijnego w znaczeniu węższym brak w nich intencjonalnego odniesienia do sfery nadprzyrodzonej¹⁸.

Chcąc doprecyzować rozumienie języka religijnego używanego w liturgii, a więc również w ramach poprawnie skonstruowanej homilii¹⁹, należy dokonać jego bliższej charakterystyki. Mówiąc o tak pojmowanym języku, przedstawiciele różnych dziedzin wymieniają pewne jego cechy dystynktywne²⁰.

znawców lub filozofów mówią raczej o religijnym użyciu języka niż o języku religijnym. Por. S. SZTAJER. *Rola języka w konstytuowaniu świata religijnego*. „Przegląd Religioznawczy” 4: 2005 s. 36.

¹⁵ Por. J. HERBUT. *Język religijny*. W: *Leksykon filozofii klasycznej*. Red. nauk. J. HERBUT. Lublin 1997 s. 322.

¹⁶ Zob. J. HERBUT. *Język religijny* W: *Encyklopedia katolicka*. T. VIII. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 2000 kol. 16.

¹⁷ Tamże.

¹⁸ Por. I. BAJEROWA. *Język religijny* W: *Encyklopedia katolicka*. T. VIII. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 2000 kol. 19.

¹⁹ Por. W. BROŃSKI. *Homilia w dokumentach Kościoła Współczesnego*. Lublin: Wydawnictwo Biblos 1999 s. 60-83.

²⁰ Do cech charakterystycznych tego języka zalicza się: szablonowość, powtarzalność pewnych formuł w różnych tekstach, hieratyczność (przejawiająca się obecnością słownictwa podniosłego, przestarzałych form gramatycznych i archaizmów leksykalnych, specjalnej metaforyki i symboliki), ekspresywność. Mowa jest również o uwarunkowaniach charakterystycznych dla religii, co wiąże się na przykład z określonym typem poznania religijnego. Wymienia się tutaj symboliczność, metaforyczność i wieloznaczność. Cechą charakterystyczną tego języka jest także specjalne słownictwo (np. grzech, sakrament, dusza, anioł, szatan) oraz specjalna sfera znaczeń,

Wskazuje się także na kilka podstawowych odmian tego języka, wyodrębniając przy tym także ich cechy charakterystyczne²¹. W ten sposób określony język religijny jest przedmiotem analizy w wielu dziedzinach. Dotyczy to zwłaszcza filozofów²² i językoznawców²³, niemniej refleksję nad tym zagadnieniem podejmują również teologowie²⁴.

Skoro język religijny używany w homiliach jest formą języka naturalnego, to można przypisywać mu pełnienie tych samych funkcji, jakie stanowi język naturalny. Stąd wyrażenia religijne (również te zawarte w homiliach) mogą pełnić różne funkcje semiotyczne typowe dla języka naturalnego. Język religijny homilii pełni więc chociażby funkcję opisową lub też przedstawieniową²⁵. Określa się ją również mianem funkcji deskryptywnej lub funkcji podstawowej. Niektórzy badacze podejmujący pracę nad funkcjonalną analizą wyrażenia języka homilii określają – dominującą ich zdaniem – funkcję informatywną także mianem funkcji deskryptywnej, poznawczej,

które często podawane są w sposób polaryczny (np. jasny/ciemny, wysoko/nisko, choroba, życie, żniwa, szata, służyć, skała, praca, pokój, pokarm, owoc, ogień, królestwo, jedność, dziedzictwo, dom, czysty, ciało, chleb, bogactwo. Por. M. HALIK. *Performatywna funkcja języka religijnego na przykładzie sakramentu chrztu*; <http://logic.amu.edu.pl/images/a/ac/Chrzest.pdf> (dostęp: 30.05.2015).

²¹ W badaniach wymienia się tzw. oficjalny (kanoniczny) język religijny, potoczny język religijny, wymienia się jego odmianę urzędową, naukową, jak również publicystyczną oraz artystyczną odmianę języka religijnego. M. HALIK. *Performatywna funkcja języka religijnego*.

²² Zob. A. BRONK. *Charakterystyka języka religii w filozofii analitycznej*. „Zeszyty Naukowe KUL” 17: 1973 z. 3-4 s. 29-45; A. BRONK. *Język*. W: *Encyklopedia Katolicka* t. VIII. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 2000 kol. 1; J. HERBUT. *Funkcje języka religijnego*. W: *W służbie nauce*. Red. M. STUDNIK. Warszawa: Verbinum 1992 s. 49-61; J. HERBUT. *Logiczna charakterystyka języka religijnego. Przyczynek do dyskusji między chrześcijanami a marksistami*. W: J. HERBUT. *Artykuły i szkice*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego (1992) 2008, s. 279. 304; J. HERBUT. *Logika religii a teologia*. „Collectanea Theologica” 46: 1976 s. 71-79; J. HERBUT. *Język religijny* kol. 15; J. HERBUT. *Pojęcie i założenia funkcjonalnej analizy języka religijnego* W: J. HERBUT. *Artykuły i szkice* s. 205-222; J. HERBUT. *Semantyczne i pragmatyczne reguły tworzenia wypowiedzi modlitewnych*. W: J. HERBUT. *Artykuły i szkice* s. 327-336; J. HERBUT. *Z syntaktycznej problematyki języka religijnego*. W: J. HERBUT. *Artykuły i szkice* s. 239-245.

²³ Zob. I. BAJEROWA. *Język religijny* kol. 19; J. BAJEROWA. *Rola języka we współczesnym polskim życiu religijnym* W: *O języku. Zagadnienia wybrane*. Red. M. KARPLUK, J. SAMBOR. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL 1988 s. 9-20. I. BAJEROWA. *Szanse języka religijnego w świecie kultury masowej*. W: *Teologia kultura współczesność. Materiały z sympozjum w Instytucie Teologicznym w Tarnowie 09.04.1994*. Red. Z. ADAMEK. Tarnów: Wydawnictwo Biblios 1995 s. 99-113.

²⁴ Zob. W. PRZYCZYNA, G. SIWEK. *Język w Kościele*. W: *Polszczyzna 2000. Orędzie o stanie języka na przełomie tysiącleci*. Red. W. PISAREK. Kraków: Uniwersytet Jagielloński Ośrodek Badań Prasoznawczych 1999.

²⁵ Por. J. HERBUT. *Język religijny* s. 322.

kognitywnej, ontologicznej lub też denotacyjnej²⁶. W ramach tej funkcji wyrażenia języka religijnego użyte w homiliach stwierdzają pewne relacje między Bogiem a człowiekiem i jego światem. Wspomniane wyrażenia mogą dotyczyć pewnych cech bądź członów wspomnianej relacji. Przykładem takich zdań są: „Bóg jest jeden” lub „Istnieje życie pozagrobowe”, jak również: „Jezus jest jedynym Pośrednikiem dla człowieka”. Język religijny zastosowany w homiliach nie służy jednak wyłącznie opisowi. Zmierza również do wywoływania określonych zachowań, budzenia przeżyć religijnych, moralnych i estetycznych²⁷. Z tym faktem wiąże się to, iż funkcjonalna analiza wyrażeń języka religijnego w homiliach pozwala bez większego trudu wskazać w nim inne występujące funkcje. W homilii może pojawić się m.in. funkcja ekspresywna, funkcja impresywna, funkcja argumentatywna czy – wreszcie – interesująca mnie tutaj funkcja performatywna²⁸.

PERFORMATYWNA FUNKCJA JĘZYKA W HOMILII

Analiza aktów mowy języka religijnego pozwala na wyodrębnienie w nim funkcji performatywnej. Język religijny należy rozumieć jako rzeczywistość, która składa się z „działań językowych”, a nie tylko wypowiedzi o czymś orzekających, które można sprowadzić do funkcji opisowej. Przytoczone „działania językowe” obejmują jednak nie tylko uchwytnie skutki w postaci faktów społecznych, jak ma to miejsce w wypadku aktów mowy, których wypowiedzenie powoduje chociażby fakt, iż zostaje zawarty związek małżeński, ale konstytuują również – w ramach funkcji performatywnej aktów mowy – religijną wspólnotę. Są także istotne w podtrzymywaniu tzw. religijnego obrazu świata²⁹.

Funkcja performatywna języka religijnego, która sprawia, że powstają pewne stany o charakterze nadprzyrodzonym oraz tworzone są fakty natury społecznej, z całą pewnością pojawia się w liturgii. Można to zaobserwować,

²⁶ Por. J. HERBUT. *Funkcje języka religijnego* s. 49-61.

²⁷ Por. M. DOLAK. *Język religijny z punktu widzenia semiotyki logicznej. Stanowisko Józefa Herbuta* W: *Człowiek wobec wyzwań współczesnego świata*. Red. M. BIAŁONOĞA-GOSIK, T. ŁACH, E. BAL, K. ZABOROWSKI. Lublin: Wydawnictwo KUL 2013 s. 131-132.

²⁸ Por. J. HERBUT. *Język religijny* s. 322.

²⁹ S. SZTAJER. *Rola języka w konstytuowaniu świata religijnego* s. 43.

analizując formułę sakramentu chrztu³⁰ lub formułę sakramentu małżeństwa³¹. Formą performatywu w liturgii są także słowa epiklezy występujące w modlitwach eucharystycznych³² czy też słowa konsekracji³³. Wypowiedziane więc w Kościele formuły sakramentalne (sprawowane obrzędy liturgiczne) zawierają w sobie akty mowy, które pełnią funkcję performatywną.

Oprócz wymienionych, a występujących w liturgii aktów mowy, w których dostrzegamy performatywną funkcję języka, można postawić pytanie o obecność tej funkcji w głoszonych homiliach. Funkcja performatywna może być tutaj obecna na przykład w sytuacji bezpośredniego zwrócenia się do sfery nadprzyrodzonej. Miało to miejsce chociażby w homilii wygłoszonej przez Jana Pawła II w roku 1979 podczas wizyty w Warszawie. „I wołam, ja, syn polskiej ziemi, a zarazem ja: Jan Paweł II papież, wołam z całej głębi tego tysiąclecia, wołam w przeddzień święta Zesłania, wołam wraz z wami wszystkimi: Niech zstąpi Duch Twój! Niech zstąpi Duch Twój! I odnowi oblicze ziemi. Tej Ziemi!”³⁴. Intencjonalne zwrócenie się do Ducha Świętego ma znamiona funkcji performatywnej. Inwokacja do Trzeciej Osoby Trójcy Świętej, stanowiąca bezpośredni zwrot do sfery nadprzyrodzonej, może posiadać cechy aktu performatywnego, ponieważ poza składnikiem lokucyjnym, którym jest wypowiedź papieża, zakładam występowanie tutaj w postaci intencji mówiącego prośbę o zstąpienie Ducha Świętego (element illokucyjny) oraz występujący skutek nadprzyrodzony (zgodny z intencją mówiącego) w postaci faktycznego przyjścia Trzeciej Osoby Trójcy (składnik perlokucyjny). Zaistniały skutek decyduje o fakcie zaistnienia w zacytowanej homilii funkcji performatywnej. Jej skuteczność w zacytowanym akcie

³⁰ Aktem performatywnym języka jest formuła aktu chrztu świętego: „N. Ja ciebie chrzczę w imię Ojca i Syna i Ducha Świętego”. *Obrzędy Sakramentu Chrztu dostosowane do zwyczajów diecezji Polskich*. Wydanie trzecie. Katowice: Księgarnia św. Jacka 2004 s. 46.

³¹ Formą performatywu w liturgii jest przysięga małżeńska, która prowadzi do zaistnienia nowej rzeczywistości społecznej: „Ja, N., biorę ciebie, N., za żonę i ślubuję ci miłość, wierność i uczciwość małżeńską oraz że cię nie opuszczę aż do śmierci. Tak mi dopomóż, Panie Boże wszechmogący, w Trójcy Jedyny, i wszyscy Święci”. *Obrzędy Sakramentu Małżeństwa. Dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*. Wydanie trzecie według drugiego wydania wzorcowego. Katowice: Księgarnia św. Jacka 2006 s. 31.

³² „Uświęć te dary mocą swojego Ducha, aby stały się da nas Ciałem i Krwią naszego Pana Jezusa Chrystusa”. Zob. *Mszal Rzymski dla Diecezji Polskich*. Wydanie drugie poszerzone i uzupełnione. Poznań: Pallottinum 2012 s. 316*.

³³ Tamże s. 316*-317*.

³⁴ Homilia Jana Pawła II wygłoszona w Warszawie na pl. Zwycięstwa w dniu 2 czerwca 1979. <http://sanctus.pl/index.php?grupa=66&podgrupa=449&doc=398> (dostęp: 30.03.2015).

mowy dokonuje się tutaj w liturgii. Jest to tzw. kontekst sytuacyjny, w którym analizowana wypowiedź miała miejsce³⁵.

Można zauważyć, iż zastosowanie w homilii różnych imperatywów, takich jak chociażby „Uświęć”, „Zbaw” czy „Oczyść”, może w ramach czynności lokucyjnej oraz illokucyjnej służyć osiągnięciu performatywnej funkcji języka. Intencjonalne zwrócenie się do sfery sacrum, podobnie jak w przypadku innych obecnych w liturgii bezpośrednich zwrotów adresowanych do Boga, może spowodować, że zgodnie z intencją mówiącego nastąpi konkretny fakt, który można nazwać zbawczym lub nadprzyrodzonym.

Funkcja performatywna w homilii może też wystąpić dzięki wykorzystaniu w głoszonym słowie Bożym tekstów euchologicznych, a więc np. modlitwy kolekty. Tutaj również w formie imperatywu następuje zwrócenie się do Boga przez Ducha z konkretną prośbą lub intencją³⁶. Można również spotkać przykłady, kiedy głoszący nie posługuje się euchologium, niemniej rekapitułuje całą homilię intencjonalnym zwróceniem się np. do Chrystusa: „Zmartwychwstały Zbawicielu i Panie, przyjdź przeto do serc naszych i pozostań z nami! *Mane nobiscum Domine!*”³⁷. Skoncentrowana na prawdach zbawczych homilia zwieńczona zostaje modlitewnym wezwaniem. Kontekst sytuacyjny znów decyduje tutaj o tym, że konkretne działanie językowe powoduje skutek nadprzyrodzony. Nie jest on możliwy do zweryfikowania bezpośrednio. Niemniej dzięki zastosowanym wyrażeniom nie tylko „orzekamy o czymś”, ale dzięki funkcji języka mamy do czynienia z zaistnieniem konkretnej rzeczywistości³⁸. Nie mamy tutaj oczywiście do czynienia z zaistnieniem konkretnej rzeczywistości społecznej (jak chociażby w przypadku przysięgi małżeńskiej). Spotykamy jednak sytuację związaną z konstytuowaniem wspólnoty religijnej, co dokonuje się za pomocą cytowanych wyrażeń³⁹.

W analizowaniu aktów mowy, w których występuje funkcja performatywna warto zwrócić uwagę na funkcję polskiego słowa „amen”. Słowo to

³⁵ Zob. J. HERBUT. *Wypowiedzi twórcze języka religijnego w świetle teorii aktów mowy* s. 319.

³⁶ „Boże, Ty przez wielkanocną ofiarę Chrystusa dałeś swojemu ludowi zbawienie, udzielił mu obficie Twoich darów, aby osiągnął pełną wolność i posiadał radość życia wiecznego, której pozwalasz mu kosztować na ziemi. Przez Chrystusa, Pana naszego”. A. NOSSOL. *Zwycięzca śmierci piekła i szatana...* Homilia wygłoszona 15 kwietnia 1990 r. w Opolu. W: A. NOSSOL. *Prawdziwie zmartwychwstał. Kazania paschalne*. Opole: Wydawnictwo Świętego Krzyża 2005 s. 66.

³⁷ A. NOSSOL. *Bez Wielkiej Nocy gaśnie światłość dnia powszedniego człowieka*. Homilia wygłoszona 27 marca 2005 r. w Opolu. W: A. NOSSOL. *Prawdziwie zmartwychwstał* s. 169.

³⁸ Por. S. SZTAJER. *Rola języka w konstytuowaniu świata religijnego* s. 43.

³⁹ Tamże.

może być uznane za dopełnienie funkcji performatywnej. W kontekście hebrajskim (biblijnym) słowo „amen” jest potwierdzeniem życzenia („niech się stanie”) albo – częściej – wyrazem idei stałości i pewności. Jest to słowo, które pełni funkcję zobowiązania⁴⁰. Kończąc przepowiadanie, kapłan może za pomocą słowa „amen” potwierdzić proklamowane treści. Wyrażenie to jest formą modlitewną, odnoszącą się jeszcze raz do funkcji performatywnej. W czasie głoszenia, zgodnie z intencją mówcy (homilisty), nastąpiło utwierdzenie w wierze wspólnoty – zaistniał konkretny fakt dzięki proklamowaniu słowa Bożego. Homilista wierzy, że jest to skuteczne, a słowem „amen” potwierdza jeszcze raz swoje przekonanie.

OD FUNKCJI MISTAGOGICZNEJ DO FUNKCJI PERFORMATYWNEJ

Soborowa i posoborowa teologia homilii koncentruje się na tym, że w głoszonym słowie, w którym wyjaśnia się teksty święte, Bóg działa i jest wciąż obecny⁴¹. Tę myśl można odnaleźć w *Katechizmie Kościoła Katolickiego*⁴², w *Ogólnym wprowadzeniu do Mszału Rzymskiego* z 2002 roku⁴³ oraz

⁴⁰ Por. D. ZDUNKIEWICZ-JEDYNAK. *Językowe środki perswazji w kazaniu*. Kraków: Poligrafia Salezjańska 1996 s. 64.

⁴¹ W konstytucji o liturgii świętej *Sacrosanctum concilium* mowa jest o tym, że Chrystus „jest obecny w swoim słowie, albowiem gdy w Kościele czyta się Pismo Święte, wówczas On sam mówi”. *Konstytucja o liturgii świętej „Sacrosanctum concilium”* nr 7 W: SOBÓR WATYKAŃSKI II. *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*. Tekst Polski. Nowe Tłumaczenie. Poznań: Pallottinum 2012 s. 50-51. Analizując ten fragment L. Szewczyk stwierdził, że w przytoczonym fragmencie nie ma co prawda mowy o bezpośredniej obecności Chrystusa w słowie wyjaśnianym przez Kościół. Z kontekstu wynika jednak, że obecność zbawcza Chrystusa odnosi się do słowa biblijnego, ale również do słowa, które wyjaśniane jest przez Kościół. Por. L. SZEWCZYK. „*Evangelii gaudium*” o homilii jako części liturgii. „*Roczniki Teologiczne*” 61:2014 z. 12 s. 22-23. W numerze 33 Konstytucja o Liturgii zawiera także informację, iż w czytaniach, które homilia wyjaśnia i rozwija, obecny jest żywy Bóg, który działa i jest autentycznie obecny w czynnościach liturgicznych. *Konstytucja o liturgii świętej „Sacrosanctum concilium”* nr 33. W: SOBÓR WATYKAŃSKI II. *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje* s. 57.

⁴² „Duch Święty udziela czytającym i słuchającym duchowego rozumienia słowa Bożego, według dyspozycji ich serca. Przez słowa, czynności i znaki, które stanowią osnowę celebracji, Duch Święty kształtuje żywy związek wiernych i szafarzy z Chrystusem – Słowem i Obrazem Ojca, by mogli włączyć w swoje życie sens tego, co słyszą, co kontemplują i wypełniają w celebracji”. KKK 1101.

⁴³ Zob. *Ogólne Wprowadzenie do Mszału Rzymskiego*. Z trzeciego wydania Mszału Rzymskiego. Rzym 2002. Poznań: Pallottinum 2004 nr 29.

w adhortacji apostołskiej Benedykta XVI *Verbum Domini*⁴⁴. Homilia nie jest więc mową o Jezusie, ale proklamacją Jego obecności i działania. Tym samym badacze homilii podkreślają, iż jest ona miejscem obecności i działania samego Boga⁴⁵.

Znaczenie i skuteczność aktu mowy, jakim jest homilia, w której dochodzi do spotkania wiernych z Chrystusem, wiąże się z jej mistagogiczną funkcją⁴⁶. Nie jest ona jednak sformułowaniem charakterystycznym dla funkcji aktów mowy w ramach języka naturalnego, ale uobecnia się w sprawowanej liturgii. Funkcja mistagogiczna pojawia się w języku religijnym, jakim posługuje się głoszący słowo Boże. Homilia spełnia funkcję mistagogiczną w tym sensie, że pomaga wejść wewnątrz proklamowanego i celebrowanego misterium Chrystusa⁴⁷, a więc realizuje się dzięki mistagogicznej naturze homilii i wiąże się z tym, że jako kontynuacja i aktualizacja czytań (w kontekście sprawowanego misterium) homilia jest miejscem, w którym uobecnia się Chrystus. Homilia realizuje więc zbawienie, partycypując w prawdziwej obecności Chrystusa⁴⁸.

Funkcję mistagogiczną homilii można więc w pewnym sensie odnieść do funkcji performatywnej aktów mowy. Zakładam, iż w tej pierwszej obecny jest tzw. składnik lokucyjny, którym jest wypowiedź głoszącego słowo Boże. Występuje tu pewna intencja głoszącego (element illokucyjny) oraz – w co wierzymy – skutek nadprzyrodzony zgodny z intencją mówiącego, a objawiający się w postaci spotkania z Chrystusem (a więc składnik perlokucyjny). Dzięki spotkaniu z Chrystusem, co stanowi istotę mistagogii, w człowieku pojawiają się skutki nadprzyrodzone. W związku z tym, jeżeli homilia pełni funkcję mistagogiczną, to zawarte w niej wyrażenia mogą spowodować nadprzyrodzone efekty w odbiorcach.

Analizując funkcję performatywną w relacji do tzw. funkcji mistagogicznej, można zwrócić jeszcze uwagę na fakt, iż Dyrektorium homiletyczne,

⁴⁴ Głoszenie słowa Bożego podczas celebracji pociąga za sobą uznanie, że sam Chrystus jest obecny i mówi do nas, abyśmy Go przyjęli [...]. Chrystus, rzeczywiście obecny pod postaciami chleba i wina, w analogiczny sposób jest obecny w Słowie głoszonym w liturgii. BENEDYKT XVI. *Posynodalna adhortacja o słowie Bożym w życiu i misji Kościoła „Verbum Domini”*. Poznań: Pallottinum 2010 nr 56.

⁴⁵ Por. L. SZEWCZYK. „*Evangelii gaudium*” o homilii jako części liturgii s. 23-24.

⁴⁶ Por. S. DYK. *Mistagogiczna natura i funkcja homilii*. „Przegląd Homiletyczny” 11: 2007 s. 106.

⁴⁷ Tamże s. 107.

⁴⁸ Por. W. BROŃSKI. *Homilia*. W: *Leksykon teologii pastoralnej*. Red. R. KAMIŃSKI, W. PRZY-GODA, M. FIAŁKOWSKI. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 2010 s. 288.

analizując kerygmat poszczególnych czytań lekcjonarza, dwukrotnie używa terminu *perform*. Formy czasownika *perform* pojawiają się w odniesieniu do kerygmatu III niedzieli Adwentu w roku A (*Jesus performs messianic signs*)⁴⁹ oraz w przypadku XXX niedzieli w ciągu roku w cyklu lekcjonarza w roku B (*Jesus performed messianic signs*)⁵⁰. Znaki działania Jezusa dokonują się – jak zauważają autorzy Dyrektorium – z konkretnym skutkiem. Wiąże się to z funkcją mistagogiczną, w której odczytanie kerygmatu czytań (zgodnie z intencją Dyrektorium) może spowodować (*perform*) nadprzyrodzone efekty w odbiorcach.

WNIOSKI

Na przykładzie analizy funkcji języka religijnego można wskazać w nim (jak w każdym rodzaju języka naturalnego) szereg występujących funkcji. Obecna jest w nim również funkcja performatywna. Przy spełnieniu określonych warunków, na które składają się element lokucyjny, illokucyjny i perlokucyjny aktów mowy, funkcja performatywna wiąże się z zaistnieniem w homilii konkretnych skutków w postaci zaistnienia rzeczywistości nadprzyrodzonej oraz ukonstytuowania się wspólnoty religijnej⁵¹. O funkcji performatywnej w homilii można więc mówić przede wszystkim przy okazji analizy aktów mowy języka religijnego. Poza tym w ramach tzw. funkcji mistagogicznej dochodzi do spotkania w homilii wiernych z Chrystusem. Może to powodować konkretne skutki nadprzyrodzone, co pozwala postawić tezę o pewnej analogii pomiędzy funkcją mistagogiczną a funkcją performatywną obecną w homilii.

BIBLIOGRAFIA

- AUSTIN J.L.: Jak działać słowami. W: Mówienie i poznawanie. Rozprawy i wykłady filozoficzne. Tł. B. CHWEDENČUK. Warszawa: PWN 1993 s. 543-713.
BAJEROWA I.: Język religijny W: Encyklopedia katolicka t. VIII. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 2000 kol. 19.

⁴⁹ Zob. Congregation for Divine Worship and the Discipline of the Sacraments. *Homiletic Directory*. Vatican 2014. http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/ccdds/documents/rc_con_ccdds_doc_20140629_direttorio-omiletico_en.html (dostęp: 24.02.2015).

⁵⁰ Tamże.

⁵¹ Por. S. SZTAJER. *Rola języka w konstytuowaniu świata religijnego* s. 43-44.

- BAJEROWA I.: Szanse języka religijnego w świecie kultury masowej W: *Teologia kultura współczesność. Materiały z sympozjum w Instytucie Teologicznym w Tarnowie 09.04.1994.* Red. Z. ADAMEK. Tarnów: Wydawnictwo Biblios 1995 s. 99-113.
- BENEDYKT XVI.: *Posynodalna adhortacja o słowie Bożym w życiu i misji Kościoła „Verbum Domini”.* Poznań: Pallottinum 2010.
- BRONK A.: Charakterystyka języka religii w filozofii analitycznej. „*Zeszyty Naukowe KUL*” 17: 1973 z. 3-4 s. 29-45.
- BRONK A.: *Język* W: *Encyklopedia katolicka t. VIII.* Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 2000 kol. 1.
- BRŃSKI W.: *Homilia* W: *Leksykon teologii pastoralnej.* Red. R. KAMIŃSKI, W. PRZYGODA, M. FIAŁKOWSKI. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 2010 s. 288-291.
- BRŃSKI W.: *Homilia w dokumentach Kościoła Współczesnego.* Lublin: Wydawnictwo Biblos 1999.
- CONGREGATION FOR DIVINE WORSHIP AND THE DISCIPLINE OF THE SACRAMENTS. *Homiletic Directory.* Vatican 2014; http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/ccdds/documents/rc_con_ccdds_doc_20140629_direttorio-omiletico_en.html (dostęp: 24.02.2015).
- DOLAK M.: *Język religijny z punktu widzenia semiotyki logicznej. Stanowisko Józefa Herbuta.* W: *Człowiek wobec wyzwań współczesnego świata.* Red. M. BIAŁONOGA-GOSIK, T. ŁACH, E. BAL, K. ZABOROWSKI. Lublin: Wydawnictwo KUL 2013 s. 127-134.
- DYK S.: „*Jedność tematyczna*” homilii w świetle adhortacji „*Ewangelii gaudium*”. „*Roczniki Teologiczne*” 61: 2014 z. 12 s. 35-51.
- DYK S.: *Mistagogiczna natura i funkcja homilii.* „*Przegląd Homiletyczny*” 11: 2007 s. 103-112.
- HALIK M.: *Performatywna funkcja języka religijnego na przykładzie sakramentu chrztu;* <http://logic.amu.edu.pl/images/a/ac/Chrzest.pdf> (dostęp: 30.05.2015).
- HERBUT J.: *Funkcje języka religijnego.* W: *W służbie nauce.* Red. M. STUDNIK. Warszawa: Warszawa: Verbinum 1992 s. 49-61.
- HERBUT J.: *Język religijny.* W: *Encyklopedia katolicka t. VIII.* Lublin: Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego KUL 2000 kol. 15.
- HERBUT J.: *Język religijny.* W: *Leksykon filozofii klasycznej.* Red. nauk. J. HERBUT. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 1997 s. 322-323.
- HERBUT J.: *Logiczna charakterystyka języka religijnego. Przyczynek do dyskusji między chrześcijanami a marksistami.* W: J. HERBUT. *Artykuły i szkice. Z metodologii i teorii metafizyki, filozoficznej analizy języka religii oraz etyki i metaetyki.* Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego (1992) 2008 s. 279-304.
- HERBUT J.: *Logika religii a teologia.* „*Collectanea Theologica*” 46: 1976 s. 71-79.
- HERBUT J.: *Pojęcie i założenia funkcjonalnej analizy języka religijnego.* W: J. HERBUT. *Artykuły i szkice. Z metodologii i teorii metafizyki, filozoficznej analizy języka religii oraz etyki i metaetyki.* Opole: Wydawnictwo Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego (1978) 2008 s. 205-222.
- HERBUT J.: *Semantyczne i pragmatyczne reguły tworzenia wypowiedzi modlitewnych.* W: *Z metodologii i teorii metafizyki, filozoficznej analizy języka religii oraz etyki i metaetyki.* Artykuły i szkice. Z metodologii i teorii metafizyki, filozoficznej analizy języka religii oraz etyki i metaetyki. Opole: Wydawnictwo Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego (2003) 2008 s. 327-336.
- HERBUT J.: *Wypowiedzi twórcze języka religijnego w świetle teorii aktów mowy* W: J. HERBUT. *Artykuły i szkice. Z metodologii i teorii metafizyki, filozoficznej analizy języka religii oraz etyki i metaetyki.* Opole: Wydawnictwo Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego (1978) 2008 s. 317-325.

- Katechizm Kościoła Katolickiego. Poznań: Pallottinum 1994.
- Konstytucja o liturgii świętej „Sacrosanctum concilium”. W: Sobór Watykański II. Konstytucje. Dekrety. Deklaracje. Tekst polski. Nowe tłumaczenie. Poznań: Pallottinum 2012 s. 23-78.
- Mszał Rzymski dla Diecezji Polskich. Wyd. II poszerzone i uzupełnione. Poznań: Pallottinum 2012.
- NOSSOL A.: Prawdziwie zmartwychwstał. Kazania paschalne. Opole: Wydawnictwo Świętego Krzyża 2005.
- Nowy Słownik Fundacji Kościuszkowskiej. Angielsko-polski. Red. Nacz. Jacek FISIĄK. Red. tomu A. ADAMSKA-SAŁACIAK. Warszawa: The Kosciuszko Foundation, Inc 2003.
- Obrzędy Sakramentu Chrztu dostosowane do zwyczajów diecezji Polskich. Wyd. III. Katowice: Księgarnia św. Jacka 2004.
- Obrzędy Sakramentu Małżeństwa. Dostosowane do zwyczajów diecezji polskich. Wydanie trzecie według drugiego wydania wzorcowego. Katowice: Księgarnia św. Jacka 2006.
- Ogólne Wprowadzenie do Mszału Rzymskiego. Z trzeciego wydania Mszału Rzymskiego. Rzym 2002. Poznań: Pallottinum 2004.
- PRZYCZYNA W., SIWEK G.: Język w Kościele. W: Polszczyzna 2000. Orędzie o stanie języka na przełomie tysiącleci. Red. W. PISAREK. Kraków: Uniwersytet Jagielloński. Ośrodek Badań Prasoznawczych 1999.
- SŁAWIŃSKI H.: Język współczesnego przekazu Ewangelii z uwzględnieniem sugestii papieża Franciszka. „Roczniki Teologiczne” 61: 2014 z. 12 s. 53-71.
- SZEWCZYK L.: „Ewangelii gaudium” o homilii jako części liturgii. „Roczniki Teologiczne” 61: 2014 z. 12 s. 21-33.
- SZTAJER S.: Rola języka w konstituowaniu świata religijnego. „Przegląd Religioznawczy” 218: 2005 nr 4 s. 33-44.
- The Oxford English Dictionary. Second Edition. Vol. XI. Ow-Poisant. Prepared by J.A. SIMPSON, E. S.C. Weiner. Oxford: Clarendon Press 1989.
- ZDUNKIEWICZ D.: Akty mowy. W: Współczesny język polski. Red. J. Bartmiński. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej 2010 s. 269-280.
- ZDUNKIEWICZ-JEDYNAK D.: Językowe środki perswazji w kazaniu. Kraków: Poligrafia Salezjańska 1996.

PERFORMATYWNA FUNKCJA JĘZYKA HOMILII

Streszczenie

Począwszy od pierwszej połowy XX wieku rozwija się tzw. teoria aktów mowy. W jej ramach angielski filozof John L. Austin zwrócił uwagę na funkcję performatywną języka. Chodzi tutaj o wypowiedzi, które nie tylko coś stwierdzają, ale wprowadzają także realną zmianę w rzeczywistości. W języku religijnym, którego używa się w czasie homilii, także może wystąpić funkcja performatywna. Jest to związane z dwoma sytuacjami. Po pierwsze: wynika z użycia określonych wyrażeń języka religijnego. Po drugie: może łączyć się z tzw. funkcją mistagogiczną w homilii.

Słowa kluczowe: performatywna funkcja języka, homilia, język religijny, mistagogia.